

Makale Gelişi:
02.10.2024

Makale Kabulü:
03.05.2025

Araştırma
Makalesi

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

ORTA DOĞU'DA DEVLET DIŞI SİLAHLI AKTÖRLER: VEKALET SAVAŞLARI VE STRATEJİK HEDEFLENME DİNAMİKLERİ

Sümeysa Ulus

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Uzmanı

sumeyraulus@outlook.com.tr

 0009-0001-3203-1093

ÖZET

Bu çalışma, Orta Doğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin (DDSA) hedef alınmasının, bölgenin karmaşık ve dinamik yapısı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. DDSA'lar, genellikle devletlerin zayıfladığı veya çöktüğü alanlarda ortaya çıkalar ve güç boşluklarını doldurarak kendi otoritelerini kurarlar. Terör örgütlerinden, milis gruplarına kadar geniş bir yelpazede yer alan bu aktörler, dini, etnik veya ideolojik motivasyonlarla hareket ederler. Dini bağlam ise, bu silahlı aktörlerin ideolojik tutunumu açısından önemli bir rol oynar. Örneğin Şii ve Sünni gruplar arasında yaşanan mezhepsel çatışmalar, dini bağlamın etkisiyle daha da şiddetlenmiştir. Orta Doğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin hedef alınması, genellikle uluslararası ve bölgesel güçlerin müdahaleleriyle şekillenir. Bu müdahaleler, bazen doğrudan askeri operasyonlar şeklinde olurken, bazen de ekonomik ve siyasi yaptırımlar yoluyla gerçekleşir. Çalışma, uluslararası ve bölgesel müdahalelerin DDSA'lar üzerindeki etkilerini değerlendirerek, bu dinamiklerin bölgesel istikrarsızlığa nasıl katkıda bulunduğunu analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet Dışı Silahlı Aktörler, Orta Doğu, Terörizm, Şiddet

Atıf Bilgisi: Ulus, Sümeysa. "Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Vekalet Savaşları ve Stratejik Hedeflenme Dinamikleri," *Uluslararası Siyaset Dergisi* 3, sayı 1 (2025): 117-133.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Etik Kurul Onayı:

Finansal Destek Beyanı:

Yazar Katkı Beyanı:

Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Yazar etik kurul onayı gerektmediğini beyan etmiştir.

Yazar finansal destek almadığını beyan etmiştir.

1. yazar %100.

Article Received:
02.10.2024

Article Accepted:
03.05.2025

Research Article

Uluslararası Siyaset Dergisi

U S J o u r n a l

NON-STATE ARMED ACTORS IN THE MIDDLE EAST: DYNAMICS OF PROXY WARS AND STRATEGIC TARGETING

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of targeting non-state armed actors (NSAAs) on the complex and dynamic structure of the Middle East region. NSAAs typically emerge in areas where states have weakened or collapsed, filling power vacuums by establishing their own authority. These actors, ranging from terrorist organizations to militia groups, operate with religious, ethnic, or ideological motivations across a broad spectrum. The religious context plays a significant role in the ideological adherence of these armed actors. For instance, sectarian conflicts between Shia and Sunni groups have been further intensified by the influence of religious context. The targeting of non-state armed actors in the Middle East is generally shaped by interventions from international and regional powers. These interventions sometimes take the form of direct military operations, while at other times they are implemented through economic and political sanctions. This study evaluates the effects of international and regional interventions on NSAAs, analyzing how these dynamics contribute to regional instability.

Keywords: Non-State Armed Actors, Middle East, Terrorism, Violence.

To Cite: Ulus, Sümeyra. "Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler: Vekalet Savaşları ve Stratejik Hedeflenme Dinamikleri," *Uluslararası Siyaset Dergisi / US Journal* 3, sayı 1 (2025): 117-133.

Conflict of Interest Statement:

Author declared no conflict of interest.

Ethics Committee Approval:

Author declared article does not require ethics committee approval.

Financial Support Statement:

Author declared that there was no financial support.

Author(s) contribution Statement:

1th author 100%.

Giriş

Arap Baharı sonrası Orta Doğu alt sistemi uluslararası ilişkiler açısından bir dizi girift dinamiklerle tanımlanabilir. Bölge; siyasi istikrarsızlık, ekonomik zorluklar ve toplumsal değişimlerle sarsılmıştır. Yapısal sorunlar, mevcut çatışmalar ve ekonomik krizler, bu sarsıntıyı daha da derinleştirmiştir. Orta Doğu'nun birçok ülkesinde, Arap Baharı'nın etkileri hâlâ hissedilmektedir. İşlevsiz devletler, otoriter rejimlerin hakimiyeti ve siyasi boşluklar, bölgedeki istikrarsızlığı artırmaktadır. Uluslararası petrol piyasasındaki dalgalanmalar, bölgedeki ekonomik istikrarı da tehdit etmektedir. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve İran gibi petrol zengini ülkeler, ekonomik kaynak çeşitliliği arayışına girmiştir. İşsizlik oranlarının yükselmesi, toplumsal huzursuzlukları tetiklemiştir. Eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişim eksikliği, sosyal gerilimleri artırmaktadır.

Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD-DAEŞ), El-Kaide, Hizbullah, Halk Seferberlik Güçleri (Haşdi Şabi), ve bölgesel milis grupları gibi çeşitli silahlı aktörler, istikrarsızlığın temel nedenlerinden bazılarıdır. Bu gruplar, zayıf devlet yapıları ve güvenlik boşluklarından faydalanarak etkinliklerini sürdürmektedir. Bölgede radikal liderler hem siyasi hem de sosyal alanda önemli bir rol oynamaktadır. Onların söylemleri ve etkileri, toplumların yönelimlerini ve çatışma potansiyelini şekillendirmektedir. Sünni ve Şii mezhepler arasındaki tarihsel rekabet, Suudi Arabistan ile İran arasındaki bölgesel güç mücadelesiyle daha da belirginleşmiştir. Bu ideolojik çatışma, Suriye ve Yemen gibi ülkelerdeki iç savaşları körüklemektedir.

Arap Baharı sonrası Orta Doğu'da silahlı aktörlerin geleceğini öngörebilmek için, tarihsel arka planı anlamak gereklidir. Orta Doğu'daki silahlı grupların rolü hem siyasi hem de dini gelişmeler açısından kritik bir öneme sahiptir. Silahlı grupların tarihsel arka planı incelendiğinde; Hamas gibi Sünni ve Hizbullah gibi Şii gruplar, siyasi ve askeri alanda etkinlik göstermektedir. Bu gruplar, toplumsal desteği artırmak ve dini meşruiyeti sağlamak için dini liderlerle sıkı iş birlikleri kurmuşlardır. DAEŞ-İŞİD gibi radikal örgütler, dini liderlerin otoritesine alternatif bir güç olarak kendilerini konumlandırmışlardır. Bu örgütler, özellikle dini dogmaları kullanarak kendi mezhepsel ve ideolojik hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu dini ve silahlı aktörlerin tarihsel etkisi ve birbirleriyle olan ilişkisi, Orta Doğu'da toplumsal ve politik dinamikleri derinden etkilemiştir.

Orta Doğu'da silahlı aktörlerin gücü, bölgenin tarihsel, kültürel ve siyasi dinamiklerinden önemli ölçüde etkilenir. Özellikle 2020 yılından sonraki dönemde bu aktörlerin rolü ve etkisi, farklı faktörler ve etmenler doğrultusunda şekillenmiştir. DAEŞ-İŞİD ve El Kaide gibi radikal örgütler, bölgedeki istikrarsızlık ve kaos ortamında güç kazanmıştır. Bu örgütler, dinî ideolojiler aracılığıyla destekçi toplamış ve geniş coğrafyalarda etkinlik kurmuştur. Lübnan'da Hizbullah, Yemen'de Husiler ve Irak'taki Haşdi Şabi gibi milis grupları, belirli siyasi ve dini ideolojileri savunmaktadır. Bu gruplar, genellikle dış güçlerin desteğiyle hareket eder ve yerel toplumlar üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

İran, Suudi Arabistan ve Mısır gibi bölgesel güçler, çeşitli silahlı grupları kendi stratejik çıkarları doğrultusunda desteklemektedir. Bu destek, çoğunlukla maddi yardımlar, lojistik destekler ve ideolojik eğitimler şeklinde olur. Özellikle kırsal ve dağlık bölgelerde, aşiretler ve klanlar arası rekabet ve ittifaklar, yerel düzeyde güç dinamiklerini belirler. Bunların yanı sıra, uluslararası aktörler ve büyük güçler, bölgedeki silahlı grupların güç dengelerini manipüle etmek için çeşitli stratejiler uygular. Silahlı aktörlerin gücü ve etkisi, sadece yerel koşullardan değil, aynı zamanda küresel güç ilişkilerinden de beslenir. Orta Doğu'daki silahlı aktörlerin gücüne dair analizler, bölgesel istikrar ve güvenliğin geleceği açısından kritik önemdedir.

Orta Doğu'da silahlı aktörlere yönelik saldırıların artması, bölgesel ve uluslararası düzeyde geniş yankılar uyandırmıştır. Bu saldırılar, yalnızca hedeflerini değil, aynı zamanda bölgesel ittifakları ve küresel güç dengelerini de etkilemiştir. Özellikle İran ve Suudi Arabistan gibi

büyük aktörler, bu saldırılar sonucunda stratejik pozisyonlarını yeniden gözden geçirmiştir. Bölge ülkeleri, güvenlik politikalarını yeniden şekillendirmek zorunda kalmıştır. Savunma önlemleri artırılmış, terörle mücadele kapsamında yeni stratejiler geliştirilmiştir. Artan şiddet olayları, bölge halkının büyük ölçekli göç hareketlerine yol açmıştır. Avrupa başta olmak üzere, dünya genelinde mülteci krizleri yaşanmıştır. Orta Doğu'nun enerji kaynaklarına olan bağımlılık, saldırılar sonrasında enerji piyasalarını dalgalandırmıştır. Bu durum, uluslararası enerji güvenliğini tehdit etmiştir.

Orta Doğu şiddet ve terörizm olaylarının analiz edilmesi, bölgesel ve küresel aktörlerin karar alma süreçlerini ve bu süreçlerin sonuçlarını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu dönemde ortaya çıkan yeni olgular ve eğilimler, bölgenin geleceğini anlamak için kapsamlı bir inceleme gerektirmektedir.

Bu makalede, Devlet dışı silahlı aktörler (DDSA) incelenmiştir. Batılı aktörler tarafından finansal ve askeri destek sağlanan bu gruplar, aynı güçler tarafından terörist olarak tanımlanarak yok edilmeye çalışılmaktadır. Bu durum, Orta Doğu'daki istikrarsızlığı ve kırılganlığı daha da derinleştirmekte, bölgenin güvenlik dinamiklerini karmaşıklştırmaktadır.

Çalışmanın amacı, DDSA'ları ele almak ve bu silahlı gruplara yönelik operasyonların etkilerini analiz ederek, özellikle sivil kayıplar ve radikalleşme süreçlerine etkisini ortaya koymaktır. Kapsam olarak, Orta Doğu'da yürütülen güvenlik politikaları, vekalet savaşları ve uluslararası aktörlerin bu çerçevedeki stratejileri ele alınmıştır. Literatür özgünlüğü açısından, yapay zekâ ve gelişen teknolojilerin savaş taktikleri üzerindeki dönüştürücü etkisi, istihbarat süreçleri ve yeni radikalleşme yöntemleri gibi güncel konulara odaklanılmıştır.

Çalışmanın temel hipotezleri şunlardır: (1) DDSA'lar Uluslararası İlişkilerde önemli aktörlerden biri haline gelmiştir. (2) DDSA'lara sponsor devletler tarafından sağlanan destek, bu grupları daha da güçlendirip sofistike hale getirirken faaliyet gösterdikleri alanlarda devletlerin başarısızlık düzeyini olumsuz etkilemektedir. Bu hipotezler doğrultusunda, çalışmanın bulguları mevcut güvenlik politikalarının etkinliğini sorgulamaktadır. Bölgesel istikrarı sağlamak için alternatif yaklaşımların gerekliliğine işaret etmektedir. Makalede yer verilen analizler, metodolojik yaklaşımlar açısından katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Günümüz çatışma biçimlerinde yaşanan dönüşüm, devlet dışı silahlı aktörlerin yalnızca kendi politik ya da ideolojik ajandaları doğrultusunda hareket eden yapılar olmaktan çıkarmıştır. Aynı zamanda bölgesel ve küresel güçlerin *vekalet savaşlarında* kullandığı stratejik araçlara dönüştürmüştür. Özellikle Orta Doğu coğrafyasında, bu aktörler üzerinden sürdürülen vekalet savaşları, klasik devletler arası savaşların yerini alan hibrit ve çok katmanlı çatışma modellerini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, devlet dışı aktörlerin sadece yerel düzeydeki etkileri değil, aynı zamanda büyük güçlerin çıkar çatışmalarında üstlendikleri rol de analiz edilmektedir.

1. Devlet Dışı Silahlı Aktör (DDSA) Tanımı ve Kapsayıcılığı

Orta Doğu'da DDSA'lar, bölgesel istikrarsızlığın önemli unsurlarından biri olarak güvenlik politikalarının merkezinde ele alınabilir. Bu gruplar, çatışmaların yoğun olduğu bölgelerde yerel yönetim boşluklarını doldurmakta ve vekâlet savaşlarının birer parçası olarak şekillenmektedir. DDSA'ların sahip oldukları militan ve silah kapasitesi, operasyonel yetkinlikleri ile doğrudan bağlantılıdır. Anılan yapılar uluslararası aktörlerin bunlara sağladıkları destekle daha da güçlenmektedir. Bölgedeki DDSA'lar, etki alanlarına göre farklı stratejiler izleyerek hem yerel hem de bölgesel düzeyde siyasi ve askeri roller üstlenebilmektedir. Örneğin, Hizbullah ve Hamas gibi gruplar, bölgesel denklemde İran gibi devletlerin desteğiyle güçlenirken, Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) / Kürdistan İşçi Partisi (PKK) / Halk Savunma Birlikleri (YPG) ve DAESH-İŞİD gibi gruplar farklı küresel aktörler

tarafından yönlendirilmektedir. Özellikle Çin, Rusya, ABD, İngiltere, Fransa vs. gibi devletlerin bu gruplarla ilişkileri, Orta Doğu'daki güç mücadelelerinin daha karmaşıklştırmaktadır. Bu bağlamda, finansal ve askeri destek sağlayan devletlerin rolü, vekalet savaşlarının ve bölgesel güvenlik krizlerinin devam etmesinde kritik bir etmen olarak değerlendirilebilir. Aşağıdaki tablo, Orta Doğu'daki DDSA'ların militan ve silah kapasiteleri ile bölgesel etkilerini göstermektedir.

Tablo 1. Orta Doğu'da Faaliyete Geçen Başlıca DDSA'lar ve Etki Alanları

DDSA	Militan Sayısı	Silah Sayısı	Bölgesel Etki Sahası
Hizbullah	25.000	150.000	Lübnan, Suriye, İran
KCK/PKK	20.000	30.000	Suriye, Türkiye, Irak, İran
El-Kaide	10.000	20.000	Afganistan, Pakistan, Orta Doğu, Orta Afrika
Haşdi Şabi	10.000	5.000	Orta Doğu
Husiler	15.000	7.000	Orta Doğu
DAEŞ-İŞİD	20.000	10.000	Orta Doğu, Orta Asya, Orta Afrika
SMO Suriye (Milli Ordusu)	30.000	15.000	Suriye

Kaynak: www.visionofhumanity.org sitesinden alınan verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

DDSA kavramsal olarak tanımlanması zor yapılardır ve genellikle farklı disiplinlerce farklı teorik çerçevelerle ele alınmaktadır. Krause ve Milliken'e göre, DDSA'lar silahlı ve belirli bir örgütsel yapıya sahip olan şiddet ve terör faaliyetleri sürdüren devlet dışı aktörlerdir. Bu gruplar, siyasi hedeflere ulaşmak için belirli bir toprak veya topluluk üzerinde kontrol sağlamak amacıyla şiddete dayalı araçlar kullanırlar. Dini, etnik ve siyasi amaçlarla şiddet içeren melez askeri taktikler uygulayan, hiyerarşik bir organizasyona sahip ve güçlü ideolojik bağlılıkları olan bu gruplar, devlet kontrolü dışında örgütlenirler. DDSA'lar, siyasi ve askeri amaçlarına ulaşmak için şiddeti stratejik bir araç olarak kullanırlar. Bu grupların, düzensiz ve usulsüz askeri eylem şablonlarına sahip olmaları ve "yarı devlet" ya da "devletimsi" niteliğe sahip olmaya çalışmaları en belirgin özelliklerindendir.¹ Uluslararası ilişkiler literatüründe, devlet-dışı veya devlet-altı aktörler, devlet mekanizmasından farklılaşan ve otonom davranan çeşitli birimlerdir. DDSA'ların varlığı yeni olmamakla birlikte, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana DDSA'ya yönelik akademik ilgi artmıştır. Ancak, bu grupların siyasi düzenin şekillenmesindeki rolleri yeterince incelenmemiştir. Bu eksiklik, genellikle 'devlet merkezli' yaklaşımın hâkim olmasından kaynaklanmaktadır.²

Arap Baharı'nın ardından DDSA'ların yaygınlaştığı ve etki sahası kazandıkları ifade edilebilir. DDSA'ların artan rolü, Rusya ve ABD gibi büyük küresel güçlerin yanı sıra İran, Suudi Arabistan ve Suriye gibi bölgesel güçlerin de devlet dışı aktörlerle iş birliği yaparak birbirlerine karşı araç olarak kullanmalarına neden olmuştur. Bu durum, devletlerarası güç mücadelelerinde devlet dışı aktörlerin önemli bir bağlam haline gelmesine yol açmıştır. DDSA'lar, devletlerin geleneksel yapısına ve stratejik dengelerine meydan okumakta ve devletlerin diğer karşı kullanabildiği ve/veya iş birliği oluşturdıkları araçlardır. Ancak, uluslararası politika açısından

¹ Burhanettin Duran, Murat Yeşiltaş, *Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi* (Ankara: SETA Vakfı İktisadi İşletmesi, 2018), 14–15.

² Carmit Valensi, "Alliances with Violent Non-State Actors in Middle East Conflicts: Between Theory and Practice," *IEMed Mediterranean Yearbook* (2021): 239–240, Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://www.iemed.org/publication/alliances-with-violent-non-state-actors-in-middle-east-conflicts-between-theory-and-practice/>

yeni bir olgu değildir. Orta Doğu’da bu tür aktörler, Arap Baharından önce de çeşitli egemenlik ve güvenlik sorunlarına yol açmıştır. Yeşiltaş ve Duran Arap Baharı ile birlikte, 2010-2013 yılları arasında, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki devletlerin devlet olma fonksiyonlarında kayıplar nedeniyle silahlı Selefi grupların %58 oranında arttığı ifade etmişlerdir.³ Orta Doğu’nun parçalanmış ve çatışmalı jeopolitik atmosferinde etki sahası oluşturmak ve faaliyet gösterdiği alanda tutunmak için DDSA’lar bölgelerindeki doğal kaynakları ve stratejik önemi olan yerleri ele geçirmeye odaklanmaktadır. Ardından kayıt dışı ekonomik ağlar kurmaya çalışan bu aktörler bulundukları bölgede toprak kontrolü, baskıcı şiddet ve demografik mühendislik yöntemlerini kullanarak otorite tesis etmeye ve toplum kontrolünü sağlamaya çalışmaktadırlar.

DDSA’lar güçsüz devlet yapılarının bulunduğu, sosyoekonomik refahın eksik olduğu ve siyasi düzensizliklerin yaşandığı bölgelerde ortaya çıkmaktadır.⁴ Başarısız devletlerde daha kolay faaliyet ve etki sahası elde edebilmektedir. Diğer yandan bu yapılar devletin başarısızlık düzeyini de arttırmaktadır. Bu hal altında DDSA’lar bölgesel güç dengelerini değiştirmektedir. Diğer yandan DDSA’lar, uluslararası toplumca kabul edilen yerleşik normlarına meydan okumaktadırlar. Özellikle intihar bombacılığı, radikalize eylemler, ağır insan hakları ihlalleri DDSA’ların ürettiği temel problem alanlarıdır. Son yıllarda Orta Doğu’da DDSA etkisi artmış ve bu durum, bölgede egemen devlet yapıları üzerinde bozucu etkiler yaratmıştır. 21. yüzyılda terör örgütleri, savaş ağaları, milis güçler ve paralı askerler gibi DDSA’lar, Arap Ayaklanmaları sürecinin getirdiği devlet çözümleri ile bölgesel etkilerini artırmıştır. Bu aktörler arasında Lübnan’da Hizbullah, Yemen’de Husiler, Irak ve Suriye’de çeşitli milis gruplar, Suriye Milli Ordusu (SMO) ve Libya’da Halife Hafter güçleri öne çıkmaktadır. Bu grupların devlet aygıtında rol aldığı, ulusal meclislere dahi katıldığı örnekler mevcuttur. Mesela Hizbullah, Lübnan’da 1975’te başlayan iç savaş sırasında önemli bir aktör olarak ortaya çıkmış ardından İran-Suriye merkezli ‘direniş eksenine’ dahil olmuştur. İç siyasetteki konsolidasyon sürecini tamamlayan Hizbullah, Lübnan’da iktidar gücüne erişmiş ve Arap Ayaklanmaları ile Suriye İç Savaşı’nda bölgesel alt sistem içinde hesaba katılması gereken bir güç haline gelmiştir. Suriye İç Savaşı’na müdahil olarak askeri-siyasi konumunu güçlendiren Hizbullah, Irak’ta İran destekli Şii oluşumlarla etkileşim alanı bulmuş ve İran ile ideolojik ve coğrafi birlikteliğini pekiştirmiştir. Hizbullah, İsrail’i temel düşman olarak benimseyip Gazze’de Hamas ile güçlü ittifaklar kurmuştur. 7 Ekim 2023’te Hamas’ın İsrail’e yönelik ani saldırıları ve Gazze’nin işgal edilme girişimi, Hizbullah’ın bu süreçteki rolünü gündeme getirmiştir. Hizbullah, Gazze’nin topyekûn işgali ve Hamas’ın yok edilmesi durumunda çatışmaların bölgeye yayılabileceği mesajını vermiştir. İsrail-Hizbullah gerilimi, düşük düzeyli çatışmalarla devam etmektedir. İsrail-Hamas çatışmaları, devlet merkezli bakış açısının sınırlılıklarını ortaya koyarken, İran’ın devlet dışı aktörlerle kurduğu ittifakların bölgesel çatışmaları nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.⁵

1.1. Vekalet Savaşları: Orta Doğu’da Güç Mücadelesinin Yeni Yüzü

21. yüzyılın başlarından itibaren Orta Doğu, doğrudan askeri müdahalelerden ziyade vekalet savaşlarının (proxy wars) sahnesi haline gelmiştir. Bu savaşlar, büyük güçlerin ve bölgesel aktörlerin çıkarlarını, yerel silahlı gruplar aracılığıyla sürdürdüğü çatışmalar olarak tanımlanabilir. Bu dinamik hem bölgesel istikrarsızlığı artırmakta hem de uluslararası hukukun sınırlarını zorlamaktadır. Vekalet savaşları, bir devletin kendi çıkarlarını korumak veya

³ Yeşiltaş, Duran, *Orta Doğu’da Devlet Dışı...* 10.

⁴ Yeşiltaş, Duran, *Orta Doğu’da Devlet Dışı...*

⁵ Mustafa Yetim, “Orta Doğu Çalışmalarında Devlet Dışı Aktörler Gerçeği: Hizbullah Örneği,” *Fokus*, 2024, Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://www.fokusplus.com/odak/orta-dogu-calismalarinda-devlet-disi-aktorler-gercegi-hizbullah-ornegi>

genişletmek amacıyla, doğrudan müdahale yerine, başka bir devlet dışı aktör aracılığıyla çatışmalara katılmasıdır. Bu tür savaşlar, düşük maliyetli müdahale imknı sunarken, aynı zamanda siyasi sorumluluktan kaçınma fırsatı da sağlar. Orta Doğu'da bu strateji, özellikle Suriye, Yemen, Irak ve Lübnan gibi ülkelerde belirginleşmiştir. Orta Doğu'da vekalet savaşlarının örnekleri şu şekilde ele alınabilir;⁶

- i. Suriye İç Savaşı: İran, Hizbullah aracılığıyla Esad rejimini desteklerken; ABD, PYD/YPG gibi gruplara destek vermiştir. Rusya'nın doğrudan müdahalesi çatışmanın çok taraflı bir vekalet savaşına dönüşmesine neden olmuştur.
- ii. Yemen Krizi: İran'ın desteklediği Husiler ile Suudi Arabistan liderliğindeki koalisyonun desteklediği hkmet güçleri arasındaki çatışma, bölgesel bir vekalet savaşının örneğidir. Bu savaş, insani krizi derinleştirirken, bölgesel rekabeti de körüklemiştir.
- iii. Irak ve Lübnan: İran'ın Haşdi şabi ve Hizbullah gibi gruplar üzerindeki etkisi, bu ülkelerdeki siyasi ve güvenlik dengelerini etkilemektedir. Bu gruplar, İran'ın bölgesel stratejisinin bir parçası olarak hareket etmektedir.

Vekalet savaşları, Orta Doğu'da sınır ötesi güvenlik tehditlerini artırmakta, mülteci krizlerini derinleştirmekte ve terörizmin yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, bu savaşlar uluslararası hukukun ihlali ve insan hakları ihlalleri gibi ciddi sorunları da beraberinde getirmektedir.⁷

2. Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Orta Doğu'daki Gç Boşluklarını Doldurması

Hizbullah, Suriye eski Devlet Başkanı Beşşar Esad'ın müttefiki olarak, 2011'de başlayan iç savaşta binlerce savaşçısını Suriye'ye göndermiştir. Bu destek, özellikle Lübnan sınırındaki dağlık bölgelerde isyancıların ele geçirdiği bazı yerlerin yeniden hkmet yanlısı gçlere geçmesini sağlamıştır. Ancak Hizbullah'ın, Suriye iç savaşına müdahil olması, Lübnan'daki etnik gerilimleri artırmıştır. Grubun, Esad'a desteği ve İran'la sıkı bağları, İran'ın bölgedeki başlıca rakibi Suudi Arabistan'ın liderliğindeki Körfez lkelerinin tepkisini çekmiştir. İsrail ise Suriye'deki İran ve Hizbullah militanlarıyla bağlantılı hedeflere sık sık saldırı düzenlemektedir.⁸

DDSA'ların, devletler tarafından bir araç olarak kullanılması, günümüzde dikkat çeken bir olgudur. Özellikle ABD gibi süper güçlerin, terör örgütleriyle olan ilişkileri, bu tür ortaklıkların emsalsiz örneklerinden biridir. Bu durum, DDSA'ların uluslararası düzene etkisini hem kendi hem de destekleyen devletlerin istihbarat kabiliyetlerinin sinerjisi yoluyla belirgin hale getirmektedir. Yani DDSA'lar destekleyen devletler tarafından bir 'güvenlikleştirme aracı' olarak kullanılabilir.⁹

DAEş- İşİD'in, Orta Doğu'ya ani ve şiddetli bir şekilde yayıldığı dönemde, hem uluslararası hem de bölgesel siyasi dengeler üzerinde değiştirici bir etki yaratmıştır. DAEş devlet kurma amacıyla coğrafi bir bölgeyi işgal edip kontrol altına alarak ardından burada devlet kurma niyetini açıkça ortaya koyan ilk Selefi grup olmuştur. Örgütün Ocak 2014'te Felluce'yi ele

⁶ Nur Ghantous, "What Are Proxy Wars and Where Are They Happening?," *FairPlanet*, 2025, Erişim tarihi: 06.05.2025, <https://www.fairplanet.org/story/what-are-proxy-wars-and-where-are-they-happening/>.

⁷ Meherab Hossain; Al-Kasmin Islam, "Proxy Wars and the Global Stage: How Major Powers Fight Without Fighting," *Modern Diplomacy*, 9 Nisan 2024, Erişim tarihi: 06.05.2025, <https://moderndiplomacy.eu/2024/04/09/proxy-wars-and-the-global-stage-how-major-powers-fight-without-fighting/>.

⁸ BBC Türkçe, "Hizbullah nedir, nasıl kuruldu, ne kadar güçlü?," 29.07.2024, Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cw4y8y97yglo>

⁹ Merve Seren, Murat Aslan, "DDSA'lar ve İstihbarat," içinde *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*, ed. Murat Yeşiltaş, Burhanettin Duran (İstanbul: SETA, 2019), 31–32.

geçirmesi, ardından Ramadi'yi kontrol etmesi aynı dönemde Suriye'de Rakka'ya girmesi bölgesel dengeleri alt üst etmiştir. Irak örneğinden hareket edildiğinde DAESH'in bölgede tutunmasının temel sebepleri şu şekilde özetlenebilir. DAESH'in başarısı askeri değil, stratejik ve toplumsal faktörlere de dayanmaktaydı. Grup, yerel halka yabancı bir işgalci güç olarak değil, bir kurtuluş ordusu olarak kendini kabul ettirebilmişti. Bu strateji, Musul ve Tikrit gibi diğer büyük şehirlere yönelik operasyonlarında da etkili olmuştur. Irak ordusu, yerel halk tarafından güvenilmeyen bir durumdaydı ve bu DAESH'e yönelik yerel destek üzerinde etkili olmuştu. Öte yandan, örgütün yasadışı yollarla elde ettiği petrol gelirlerindeki artış, yerel milislerin sadakatini satın almak için bir araç olarak kullanılmıştır. En önemlisi de gittikçe başarısızlık düzeyi artmış Irak'ta rüşvet ve yolsuzluğa karşı simgesel önlemlerin alınması, kamu hizmetlerinin yeniden tesis edilmesi ve halkın temel gıda ürünlerine ulaşmasına yönelik faaliyetleriyle DAESH halkın desteğini elde etmeye yönelik bir politika oluşturmuştur.¹⁰

DAESH'in yükselişi, Hizbullah'ın Suriye'deki varlığı ve Ekim 2023'te başlayan Hamas-İsrail çatışmasından bu yana, Orta Doğu'da şiddetin yükselişi anılan dönemde İran destekli devlet dışı aktörlerin bölgedeki etkisini gözler önüne sermektedir. Lübnan hükümeti, Hizbullah'ın İsrail ile büyük bir çatışmaya girmesini engelleyememektedir. ABD, Fransa ve Arap ülkelerinin Lübnan Silahlı Kuvvetleri'ne yaptığı yardımlar, Hizbullah'ı sınırlamakta yetersiz kalmıştır. Büyük güçlerin, ulus devletlere karşı kullandıkları askeri olmayan politika araçları, devlet dışı aktörlere karşı sınırlı bir etki göstermektedir. Devlet dışı aktörler, küresel finansal sistemin dışında faaliyet gösterdikleri için geleneksel ekonomik yaptırımların etkisiz kalmasına neden olmaktadır. Birçok devlet dışı aktör, ABD tarafından terörist grup olarak tanımlandığından, uluslararası yardım kuruluşlarının bu grupların kontrol ettiği bölgelerde çalışması zorlaşmaktadır. Diplomatik olarak, devlet dışı aktörler ülkelerinin yabancı elçiliklerini kontrol etmemekte ve liderlerine erişim sınırlıdır. Küresel yetkililer, bazı çatışmaların çözülmesinin ulusal hükümetleri güçlendireceğini ve devlet dışı aktörlerin neden olduğu istikrarsızlık ve çatışmayı azaltacağını ummaktadır.¹¹

3. Çatışmaların Temeli: Direniş Ekseni ve DDSA Faaliyetleri (1980–2024)

DDSA'lar hedef belirlerken, stratejik amaçlarına ulaşmak için farklı taktikler kullanmaktadır. Yukarıda Irak örneğinde değinildiği gibi bu gruplar, yalnızca askeri güçle değil, aynı zamanda psikolojik, sosyal ve kısmen diplomatik araçları da kullanabilmektedir. Örneğin, aşağıdaki tabloya göre; DAESH- IŞİD'in sivil nüfusu ve medyayı hedef alması, korku yayarak propaganda etkisini artırmayı yöneliktir. İnfaz videoları ve bombalı eylemler gibi yöntemlerle küresel düzeyde dikkat çekerek uluslararası müdahaleleri provoke etmeyi ve dış desteği çekmeyi hedeflemiştir. Hizbullah'ın askeri üsleri ve kentleri hedef alması, örgütün direniş imajını güçlendirme stratejisinin bir parçasıdır. Roket saldırıları yoluyla bölgesel meşruiyet kazanmayı ve destekçi tabanını genişletmeyi hedeflemektedir. YPG ise DAESH'i hedef alarak uluslararası kamuoyunda destek elde etmeye çalışmaktadır. ABD ile iş birliği içinde savunma hatları kurarak ve mümkün mertebe dış askeri yardımlardan faydalanarak bölgedeki pozisyonunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu taktikler devlet dışı aktörlerin yalnızca askerî operasyonlarla değil, aynı zamanda psikolojik ve diplomatik stratejiler vasıtasıyla başarı kazanmaya çalıştıklarını göstermektedir.

¹⁰ Pierre-Jean Luizard, *IŞİD Tuzağı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 13-19.

¹¹ The Soufan Center, "IntelBrief: Non-State Actors in the Middle East Demonstrate Increasing Power and Influence," 9 Nisan 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://thesoufancenter.org/intelbrief-2024-april-9/>

Tablo 2. Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Stratejik Hedefleme Pratikleri

DDSA	Hedeflenen Unsur	Stratejik Amaç	Kullanılan Taktik	Sonuç
DAEŞ- IŞİD	Sivil nüfus, medya	Korku yaymak, propaganda	İnfaz videoları, bombalı eylemler	Uluslararası müdahale, dış destek çekmek
Hizbullah	Askeri üstler, kentler	Direnış imajı inşa etmek	Roket saldırıları	Meşruiyet kazanımı
YPG-PYD	DAEŞ ve benzeri gruplar	Uluslararası destek elde etmek	ABD ile iş birliği, savunma hatları	ABD silah ve hava desteği

Kaynak: Byman, 2005; Saab & Riedel, 2007'den türetilmiştir.¹²

1980'lerin başından itibaren İran, Orta Doğu'da Şii militan gruplardan oluşan geniş bir ağ kurmuştur. Bu gruplar, İran'ın bölgedeki jeopolitik hedeflerini ilerletmek için kullanılmıştır. Özellikle İsrail ve ABD hedeflerine saldırılar düzenlemişlerdir. Suriye iç savaşında ise Beşşar Esad rejimine destek sağlamışlardır. İran'ın "direnış ekseninde" yer alan en dikkat çekici grup, Lübnan merkezli Hizbullah'tır. Yaklaşık 20.000 aktif personeli ve önemli bir roket ve insansız hava aracı cephaneliği olduğu tahmin edilen Hizbullah, 2006'da İsrail'e karşı büyük bir savaş yürütmüştür. Bu çatışmada zafer ilan etseler de Lübnan'daki siviller gibi ağır kayıplar vermiştir. Çatışmanın en büyük sürprizi ise Yemen'deki Şii isyancı grup Husiler olmuştur. 2014'te başlayan iç savaşta kendi hükümetlerine karşı isyan eden Husiler, Suudi liderliğindeki koalisyonu karşı savaşmıştır. 2023 Ekim ayından bu yana ise İsrail'e ve Kızıldeniz'deki deniz taşımacılığına füze saldırıları düzenleyerek küresel ticareti zaman zaman engellemektedir. ABD ve müttefikleri, Husilere karşı birkaç hava saldırısı düzenlemiş; ancak, onları caydırmayı başaramamıştır.¹³ Fakat 17 Eylül 2024'te İsrail'in Lübnan'da Hizbullah'ın üst düzey yöneticilerine ve militanlarına yönelik "çağrı cihazı" operasyonu sonucunda patlamalarla 20 kişi hayatını kaybetmiş ve 450 kişi yaralanmıştır. Hizbullah, saldırılardan İsrail'i sorumlu tutarken, İsrailli yetkililer saldırıyı hemen üstlenmedi. Bu olaylar, Lübnan toplumunda büyük bir huzursuzluk yarattı ve Hizbullah ile İsrail arasındaki gerilimi yükseltmiştir. Ancak İsrail'in Hizbullah'a ciddi zarar verdiği de açıktır.¹⁴

3.1. Orta Doğu Dengesini Sarsacak Suikastlar: DDSA'ların Hedef Alınması

ABD dış politikası, 11 Eylül sonrasında ötesine geçerek iç güvenlik ve ekonomik istikrara odaklandığını bir döneme girmiştir. Bu süreçte, Washington'un Çin ve Rusya'ya karşı koyma önceliği, Afrika ve Latin Amerika da dahil olmak üzere dünya çapında büyük güç rekabetine dönüşmüştür. Hamas'ın 2023 Ekim ayında İsrail'e yönelik karşılıklı çatışma içine girmesi, ABD'nin Orta Doğu politikasını etkilemiştir. Yemen'de Husiler'in, Lübnan'da Hizbullah'ın ve Irak'ta İran yanlısı milislerin şiddet eylemlerinin artması, İsrail'in bölgede giderek artan askeri faaliyetleri ve saldırgan politikaları bölgesel bir savaş riskini yükseltmiştir. ABD politikasının öncelikler dizisinde Orta Doğu'yu yeniden üst basamaklara taşımıştır.¹⁵

¹² Daniel Byman, *Deadly Connections: States That Sponsor Terrorism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 65–89. Bruce Riedel, Bilal Y. Saab, "Expanding the 'Jihad': Hizb'allah's Sunni Islamist Network," *The Brookings Institute*, 2007, 1–7.

¹³ Joshua Keating, "All the Tangled Conflicts in the Middle East, Explained," *Vox*, 6 Şubat 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.vox.com/world-politics/2024/2/6/24062589/middle-east-conflicts-explained-israel-hamas-iran>

¹⁴ Matt Murphy, Joe Tidy, "What We Know About the Hezbollah Device Explosions," *BBC*, 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.bbc.com/news/articles/cz04m913m49o>.

¹⁵ Vanda Felbab-Brown, "Nonstate Armed Actors in 2024: The Middle East and Africa," *The Brookings Institution*, 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.brookings.edu/articles/nonstate-armed-actors-in-2024-the-middle-east-and-africa/>.

İsrail'in, Hizbullah'ın üst düzey askeri komutanı Fuad Şukr'ü 30 Temmuz 2024'te Beyrut'ta ve Hamas lideri İsmail Haniye'yi 31 Temmuz 2024'te Tahran'da ve suikast düzenleyerek öldürmesi, Orta Doğu'daki çatışmaları yeni bir aşamaya taşımıştır. Bu olaylar İsrail, İran ve vekilleri arasında bölgesel bir savaş riskini artırmıştır. İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, Hamas liderlerini ve İran ile bağlantılı grupları hedef alarak Gazze'nin ötesine geçmeye kararlı olduğunu açıklamıştır. İsrail'in bu saldırıları, İran ve müttefiklerine vurduğu en büyük darbelerden biri olarak görülmüştür. Haniye'nin öldürülmesi, İran'ın üst düzey liderleri arasında şok yaratmış ve güvenlik endişelerini artırmıştır. İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney, bu cinayetin intikamını almanın İran'ın görevi olduğunu belirtmiştir. İsrail'in 2024 Nisan ayında, Şam'daki büyükelçilik yerleşkesine düzenlediği saldırıda yedi üst düzey askeri komutanın öldürülmesinin ardından İran, insansız hava araçları (İHA) ve füzelerle misilleme yapmıştır. İsrail ise İran topraklarına insan kaybına yol açmayan bir saldırıyla karşılık vermiştir. Katar Üniversitesi'nden uluslararası ilişkiler uzmanı Adeeb Ziadeh, İsrail'in Haniye'ye yönelik saldırısının İran için utanç verici olduğunu ve İran liderliğine yönelik güçlü bir darbe olduğunu belirtti. Ziadeh, İran'ın bu güvenlik açığını telafi etmek için yanıt vermesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶

27 Eylül 2024 tarihinde Hasan Nasrallah'ın uğradığı suikast sonucu ölümü Lübnan, İran ve "Direniş Ekseni"nin ötesinde büyük bir etki yaratmıştır. Usame bin Ladin'in Mayıs 2011'de ve İranlı General Kasım Süleymani'nin Ocak 2020'de öldürülmesi gibi suikastlar, Orta Doğu'nun modern tarihini ve bölgedeki siyasi dengeleri derinden etkilemiştir. Nasrallah hem düşmanları hem de destekçileri için büyük bir figürdü ve Arap dünyasında Cemal Abdül Nasır'a benzer bir efsane olarak görülmektedir. Onun ölümü, sadece bir liderin kaybı değil, aynı zamanda İran'ın bölgesel stratejisinde önemli bir boşluk yaratmıştır. Nasrallah, hem milisler hem de İslamcı gruplar için ideolojik ve operasyonel bir model oluşturmıştır.¹⁷ Nasrallah'a yapılan saldırı, Hizbullah'ın lider kadrosunu ve iletişim ağını ciddi şekilde etkilemiştir. İsrail'in istihbarat operasyonları, Hizbullah'ın güvenliğini zayıflattı ve liderlerinin çoğunu etkisiz hale getirdi.¹⁸ 2024 saldırılarında Nasrallah'ın yanı sıra Hizbullah örgütünden; İbrahim Kubaisı, İbrahim Akil, Ahmed Vehbi, Muhammed Nasır, Taleb Abdallah; Hamas'tan Muhammed Deif, İsmail Haniyeh, Salih El-Aruri öldürülmüştür.¹⁹ Saldırıların bir diğer uzantısı 16 Ekim 2024 tarihinde gerçekleşmiştir. İsrail ordusu, Gazze'deki bir operasyon sırasında İsmail Haniye'den sonra Hamas lideri olan Yahya Sinvar'ı öldürmüştür.²⁰

Orta Doğu'da örgütlere yönelik saldırılar, bölgedeki siyasi ve askeri gerilimlerin yanı sıra, dini ve ideolojik çatışmaların da bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bu tür saldırılar, genellikle bölgedeki güç dengelerini değiştirme ve belirli grupların etkisini azaltma amacı taşımaktadır. Ayrıca, bu saldırılar sadece liderlere değil, aynı zamanda dini örgütlerin

¹⁶ Samia Nakhoul, Parisa Hafezi, "Ismail Haniyeh: What's the Fallout from Hamas Leader's Assassination?," *Reuters*, 31.07.2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.reuters.com/world/middle-east/ismail-haniyeh-assassination-heightens-risk-broadening-mideast-conflict-2024-07-31/>

¹⁷ *New Lines Magazine*, "End of an Era: What Hassan Nasrallah's Assassination Spells for the Middle East," 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://newlinesmag.com/argument/end-of-an-era-what-hassan-nasrallahs-assassination-spells-for-the-middle-east/>

¹⁸ Kurt Pelda, "Der Tod von Hassan Nasrallah: Hisbollah und Iran sind jetzt geschwächt," *Aargauer Zeitung*, 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.aargauerzeitung.ch/international/nahost-krieg-der-tod-von-hassan-nasrallah-hisbollah-und-iran-sind-jetzt-geschwaecht-ld.2679207>

¹⁹ Jana Choukeir, "Which Hezbollah and Hamas Leaders Have Been Assassinated?," *Reuters*, 18 Eylül 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.reuters.com/world/middle-east/which-hezbollah-hamas-leaders-have-been-assassinated-2024-09-18/>

²⁰ "İsrail, Hamas lideri Yahya Sinvar'ı nasıl öldürdü? Şimdiye kadar bildiklerimiz," *Al Jazeera*, 18.10.2024, Erişim tarihi: 06.05.2025, <https://www.aljazeera.com/news/2024/10/18/how-was-yahya-sinwar-killed-what-we-know-so-far>

altyapılarına ve üyelerine de yöneltilmektedir. Bu durum, bölgedeki istikrarsızlığı artırırken, sivil halk üzerinde de ciddi etkiler yaratmaktadır. Bu tarz saldırıların artmasının nedenleri arasında, bölgedeki devlet dışı aktörlerin güç kazanması, dış müdahaleler ve yerel çatışmaların derinleşmesi sayılabilir. Bu dinamikler, Orta Doğu’da uzun vadeli barış ve istikrarın sağlanmasını zorlaştırmaktadır.²¹

Trita Parsi’ye göre, son yıllardaki saldırıların, İsrail’in agresif dış politikasının da sonucudur ve İsrail’in Hizbullah, Hamas ve İran’ı aynı anda hedef almış olabileceğini ve bu durumun gerilimi artırma amacı taşımaktadır. Parsi, İsrail’in daha ileri gitmek istediğini ancak Amerikan Başkanı Joseph Robinette Biden yönetiminin İsrail’i, dizginlediğini ifade etmektedir. Diğer yandan İsrail’in sert operasyonları ve bu bağlamda öldürülen Hamas liderlerinin İran’ın misilleme yapma isteğini artırdığı da görülmektedir.²²

2025 yılı itibarıyla, İsrail’in Gazze ve Lübnan’daki operasyonları hız kazanırken, İran destekli milis grupların Irak ve Suriye’deki faaliyetleri de artış göstermiştir. Özellikle Yemen’deki Husiler, Kızıldeniz’deki ticari gemilere yönelik saldırılarını artırarak küresel ticaretin güvenliğini yeniden tehdit etmeye başlamıştır. ABD ve İngiltere, Husilere yönelik hava saldırıları düzenleyerek bu tehdidi bertaraf etmeye çalışırken, İran’ın bu saldırılara karşı sert tepki vermesi bölgedeki tansiyonu yükseltmiştir. Bölgedeki gerilim, yalnızca askeri operasyonlarla sınırlı kalmayıp diplomatik alanda da etkisini göstermektedir. İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler, Yemen’deki çatışmalar nedeniyle yeniden gerginleşmektedir. Aynı zamanda İsrail ve İran arasındaki doğrudan çatışma ihtimali artmıştır. İsrail’in İran’ın nükleer tesislerine yönelik olası bir saldırısı, bölgedeki dengeleri tamamen değiştirebilir ve küresel güvenlik açısından ciddi sonuçlar doğurabilir.²³ Her ne kadar Esad rejiminin çökmesi Rusya ve İran’ın Suriye üzerindeki etkisini kısırsın da Orta Doğu genel alt sisteminde Çin ve Rusya’nın ekonomik ve siyasi etkisi giderek artmaktadır.²⁴

4. Terörizm ve Siyasi Şiddet: Yeni Eğilimler ve Yaklaşımlar

Orta Doğu’da terörizm ve siyasi şiddete yönelik dinamikler karmaşık ve çok boyutlu hale gelmiştir. Bu dönemde hem yerel hem de uluslararası aktörlerin eylemleri, bölgedeki güvenlik mimarisini ciddi şekilde etkilemiştir. Terörist gruplar ve silahlı aktörler artık yalnızca konvansiyonel savaş yöntemlerine başvurmamaktadır: İnsansız Hava Araçları (İHA), siber saldırılar ve propaganda ile hibrit savaş stratejileri uygulanmaktadır. İdeolojik temelli radikalleşme, terörist grupların yeni militanlar kazanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle sosyal medya platformları aracılığıyla yayılan radikal fikirler, genç kitleleri hedef almaktadır. Terörist gruplar, Batı karşıtı ve anti-emperyalist söylemlerle yerel halkın desteğini kazanmaya çalışmaktadır. Bu söylemler, dini liderlerin ve toplumsal figürlerin etkisiyle yayılmaktadır. Silahlı aktörler, zayıf yönetim yapılarından faydalanarak yerel yönetimlere karşı operasyonlar düzenlemektedir. Bu strateji, devlet otoritesinin kökleşmesini engellemeye yöneliktir. Bölgesel güçler, terör grupları üzerinden çıkarlarını korumaya ve etki alanlarını genişletmeye çalışmaktadır. İran ve Suudi Arabistan gibi ülkeler, vekâlet savaşları aracılığıyla

²¹ “Yabancı ülke vatandaşlarına Lübnan’ı terk etmeleri çağrısı yapıldı,” *BBC Türkçe*, 04.08.2024, Erişim tarihi: 30.09.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cmm22vg9pg8o>

²² “Two Assassinations of Major Leaders Could Change the Middle East,” *NPR*, 31.07. 2024, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.npr.org/2024/07/31/1198912985/two-assassinations-of-major-leaders-could-change-the-middle-east>

²³ “Çin, Rusya ve İran’dan ortak bildiri: Tek taraflı yaptırımlar kaldırılmalı,” *Hürriyet*, 14.03.2025, Erişim tarihi: 05.05.2025 <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cin-rusya-ve-irandan-ortak-bildiri-tek-taraflı-yaptirimlar-kaldirilsin-42728377>

²⁴ “Ortadoğu’dan Karayipler’e: 2025’te takip etmeniz gereken 10 kritik çatışma bölgesi,” *Medyascope*, 02.01.2025, Erişim tarihi: 05.05.2025, <https://medyascope.tv/2025/01/02/ortadogudan-haitiye-2025te-dunyayi-sekillendirecek-10-catisma-bolgesi/>

etkilerini artırmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Avrupa ülkeleri gibi dış aktörler, bölgedeki terör ve şiddet olaylarını kendi stratejik çıkarları doğrultusunda manipüle etmektedir.²⁵

Büyük güçlerin devlet dışı silahlı gruplara sağladığı destek, yalnızca jeopolitik rekabetten kaynaklanmamaktadır. Uzun süreli çatışmaların sürdürmeye yarayan stratejik bir araç haline de gelmiştir. Silah temini, doğrudan askeri müdahaleden kaçınmayı sağlayan bir vekalet savaş stratejisi olarak benimsenmiştir. ABD, terörle mücadele ve bölgesel denge amacıyla silahlı gruplara destek verirken, Rusya daha uzun vadeli stratejik çıkarlarını gözetmektedir. Silahlandırma süreçlerinin açık veya gizli yürütülmesi, destek sağlayan devletlerin amaçlarını ve sahadaki etkilerini belirlemektedir. Açık destek, istikrara yönelik bir çaba olarak görünürken, gizli destek genellikle belirli bir rakibi zayıflatmak ve doğrudan suçlamalardan kaçınmak için kullanılır. Bunun sonucunda, çatışmaların uzaması ve Orta Doğu coğrafyasında uzun vadeli istikrarsızlığı kaçınılmaz hale getirmiştir.²⁶

Diğer yandan 2020 yılı sonrasında Orta Doğu’da artan gerilim ve çatışmalar, barış ve istikrar arayışlarını yoğunlaştırmıştır. Diplomasi, bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler arası ikili görüşmeler, uluslararası örgütler aracılığıyla yürütülen müzakereler ve arabuluculuk faaliyetleri, bölgesel güvenlik ve iş birliğini teşvik etmektedir. Başarılı diplomatik girişimlere örnek olarak İbrahim Anlaşması ve Katar Krizi gösterilebilir. Gelecekteki diplomatik çabalar, bölgedeki siyasi değişimlere ve uluslararası toplumun tutumuna bağlı olacaktır. Orta Doğu’da barış inşası, yerel ve küresel aktörlerin iş birliğini gerektiren bir süreçtir. Güvenlik açıkları ve istikrarsızlıkların devam etmesi beklenmektedir. İHA ve yapay zekâ destekli silah sistemlerinin yaygınlaşması, internet ve sosyal medyanın radikalleşme süreçlerindeki önemi artabilir. Bölgesel diyalog ve iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi, müzakerelere örgüt liderlerinin katılımı, insani yardım ve yeniden inşa süreçlerine katkı sağlanması önemlidir. Radikalleşmeyi önleyici programlar ve siber güvenlik yatırımları artırılmalıdır.²⁷

Öte yandan Devlet destekli DDSA’lar artık daha sofistike silah ve stratejiler kullanmaktadır. Örneğin İran’ın Husilere sağladığı destek, onları bölgesel bir aktör ve tehdit haline getirirken, ABD’nin YPG/PKK’yı kullanması da Suriye ve Irak’ta derin bir istikrarsızlık yaratmaktadır. DDSA’lar açısından finansman yöntemlerinin de dönüşüm geçirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Kripto para birimleri, paravan şirketler ve şifreli işlemler, bu grupların gelir akışlarını genişletti. Bazıları yasadışı gelir kaynakları, silah ticareti ve kara para aklama faaliyetlerine yönelerek ekonomik olarak kendine yeterli hale gelmektedir. İran gibi devletler vekil gruplarına başlangıç finansmanı sağlarken, bu gruplar zamanla kendi ekonomik sistemlerini kurarak otonomilerini güçlendirmeye çalışmaktadırlar.²⁸

Son dönemlerde artışa geçen saldırıları, ‘İsrail’in suikast siyaseti’ kavramı altında inceleyen kaynaklar da bulunmaktadır. İsrail’in suikast politikası, ‘militanlığın’ maliyetini artırarak ve hedef örgütlerin üst düzey liderlerini öldürerek İsrail halkının moralini yükseltmeyi ve direniş gruplarını caydırmayı amaçlamaktadır. Ancak bu politikaların uzun vadede stratejik kazanç sağlamadığı, aksine İsrail’e karşı düşmanlık ve intikam duygularını artırdığı gözlemlenmiştir.

²⁵ Fehim Taştekin, “2020’de Orta Doğu ve Kuzey Afrika’yı neler bekliyor?,” *BBC Türkçe*, 01.01.2020, Erişim tarihi: 29 Eylül 2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50967238>.

²⁶ Shabnam Dadparvar, Amin Parto, “Great Powers, the Arming of Non-State Groups, and the Prolongation of Armed Conflicts in the Middle East,” *Asian Review of Political Economy* 4, no. 4 (2025): 1–4.

²⁷ Giorgio Cafiero, Esra Albayrakoglu, “İbrahim Anlaşmasının Jeopolitik Sonuçları,” *Dipam Raporları* 4 (2020): 1–13, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://dipam.org/rapor-ibrahim-anlasmasinin-jeopolitik-sonuclari/>

²⁸ Patrick Tucker, “Experts See Rise of Powerful Non-State Groups as US Retreats from Global Stage,” *Defense One*, Nisan 2025, Erişim tarihi: 03.05.2025, <https://www.defenseone.com/threats/2025/04/experts-see-rise-powerful-non-state-groups-us-retreats-global-stage/404971/>

Suikastlar, kısa vadeli taktiksel avantajlar sağlasa da direnişin yeniden canlanmasına ve saldırıların artmasına yol açmıştır. İsrail'in istihbarat ve lider değiştirme stratejileri, direniş gruplarını durdurmakta başarısız olmuştur. Bu durum, Filistinlilerin işgale karşı direnişlerini sürdürme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. İsrail'in yargısız infazları, güvenliği sağlamaktan öte, uluslararası eleştirilere ve artan düşmanlığa yol açmıştır. Bu politika, geçmişte olduğu gibi gelecekte de başarısızlığa uğrayabilecektir.²⁹

2020 sonrası Orta Doğu'da saldırılar, dini liderler ve silahlı aktörler arasında önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde, saldırıların niteliği ve hedefleri çeşitlenmiştir. Bölgedeki çatışmaların ana dinamikleri ve önde gelen aktörleri belirli aşamalarda farklılık göstermiştir. Bu hem mezhepsel çatışmaların hem de ideolojik rekabetin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Milis gruplarına ve terör örgütlerine yönelik operasyonlar da artmıştır. Bunlar arasında devlet destekli operasyonlar ve yabancı güçlerin müdahaleleri önemli bir yer tutmaktadır.³⁰

Sonuç: Şiddet Kıyısından Barış İnşasına

Devlet dışı aktörler olgusu ele alınırken bazı dönüşümler incelenmelidir. Orta Doğu devletlerinde görülen otorite boşluğu, mevcut siyasi düzenin zayıflamasına ve yeni güç boşluklarının oluşmasına neden olabilir. Bu boşluklar, genellikle radikal gruplar tarafından doldurulur. Orta Doğu'da silahlı aktörlere yönelik saldırılar, devletlerin ve diğer güçlerin operasyonel stratejilerinde kritik rol oynamaktadır. Silahlı aktörlerin etkisiz hale getirilmesi, bölgedeki istikrarı sağlamak açısından önemlidir. Devletler ve koalisyon güçleri, milis gruplarını zayıflatmak amacıyla hedefli saldırılar düzenlemektedir. Silahlı grupların lojistik merkezlerine yapılan saldırılar, tedarik zincirlerini kesintiye uğratmak için stratejik öneme sahiptir. Yüksek profilli liderlerin hedef alınması, grupların hiyerarşik yapısında boşluklar yaratmakta ve operasyonel kapasitelerini zayıflatmaktadır.

DDSA'ların hedef alınması, bölgedeki güvenlik ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunabilir. Terör örgütleri ve radikal grupların etkisiz hale getirilmesi, sivillerin güvenliğini artırabilir ve devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesine yardımcı olabilir ancak DDSA'ların hedef alınması sırasında sivil kayıplar ve insani krizler yaşanabilir. Askeri operasyonlar ve çatışmalar, sivillerin yaşamını olumsuz etkileyebilir ve mülteci krizlerine yol açabilir.

Dini ve ideolojik unsurların beslediği silahlı gruplar, toplumsal ve politik olarak büyük tehditler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, dini ve ideolojik motivasyonların kırılması hedeflenmektedir. Radikal ideolojilerin yayılmasını engellemek amacıyla propaganda merkezleri ve medyanın susturulması, militanların eğitildiği kamplara yönelik saldırılar, yeni üyelerin kazanılmasını önlemektedir. Uluslararası koalisyonlar, kendi stratejik çıkarlarını korumak amacıyla bölgedeki silahlı aktörlere yönelik operasyonlar düzenlemektedir. Güvenlik politikaları, sadece askeri önlemlerle sınırlı tutulmamalıdır. Sosyoekonomik ve politik reformlarla desteklenmesi gerekmektedir.

Terörle mücadelede uluslararası iş birliği ve koordinasyon kritik önemdedir. Bilgi paylaşımı ve ortak operasyonlar, etkili sonuçlar doğurabilir. Toplumsal dayanışma ve eğitim programları ile radikalleşmenin önüne geçilmelidir. Genç nüfusun istihdamı ve eğitimi, bu çerçevede önem arz etmektedir. Bölgede yaşanan terörizm ve siyasi şiddet olayları hem bölgesel hem de küresel

²⁹ Emad Moussa, "İsrail'in Suikast Siyaseti Çatışmayı Kazanıp Savaşı Kaybetmenin En Büyük Örneği," *Mepa News*, 2024, Erişim tarihi: 13.02.2025, <https://www.mepanews.com/analiz-israilin-suikast-siyaseti-catismayi-kazanip-savasi-kaybetmenin-en-buyuk-ornegi-67930h.htm>

³⁰ Bilal Arsalan, "Hibrid Savaş – Yeni Tehditler, Karmaşıklık ve Bunlara Çaresi olan 'Güven Duygusu'," *NATO Review*, 2021, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2021/11/30/hibrid-savas-yeni-tehditler-karmasiklik-ve-bunlara-caresi-olan-gueven-duygusu/index.html>

anlamda stratejik yenilikleri ve iş birliğini gerekli kılmaktadır. Bu yeni trendler ve yaklaşımlar, uzun vadeli barış ve istikrar çabalarını etkileyen başlıca unsurlardır. Yerel ve bölgesel dengelerin korunması, bölgedeki devletlerin önemli bir stratejik hedefidir. Silahlı grupların güçlenmesi, yerel otoritelerin zayıflamasına neden olabileceğinden, bu dengeyi korunması amaçlanmaktadır. Silahlı aktörler, sivil altyapıya yönelik tehditler oluşturarak geniş çaplı etkiler doğurabilir. Bu nedenle, kritik altyapıların korunması stratejik hedefler arasında yer almaktadır. Bütün bu stratejik hedefler, Orta Doğu'da daha istikrarlı bir geleceğin inşası için belirlenmiş olup, silahlı aktörlere yönelik saldırıları şekillendirmektedir. Küresel terörle mücadelede, uluslararası istihbarat paylaşımının rolü büyüktür. Ortak veri tabanları ve bilgi paylaşım ağları, sınır ötesi tehditlerin tespit ve takip edilmesini kolaylaştırmaktadır. NATO ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşlar bu konuda kilit rol oynamaktadır. Sonuç olarak, başarılı bir terörle mücadele, yalnızca bölgesel değil, uluslararası iş birliği ile sağlanabilir. Bu kapsamda, uluslararası forumlarda alınan kararlar ve oluşturulan stratejiler, bölgesel güvenliği artırmak adına önemli bir zemin teşkil eder. Orta Doğu'da terörizmin geleceği, bölgesel dengeler ve ideolojik mücadeleler ışığında şekillenecektir.

Orta Doğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin yükselişi, sadece bölgesel güvenlik mimarisini değil, uluslararası ilişkilerin doğasını da derinden etkilemektedir. Bu aktörlerin vekil güçler olarak kullanılması, klasik savaş paradigmasını aşan, çok taraflı ve çoğu zaman tanımsız çatışma biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Vekalet savaşları, aktörlerin görünürlüğünü azaltarak dış müdahaleleri daha esnek ve düşük maliyetli hale getirirken, çatışmaların süreklilik kazanmasına da neden olmaktadır. Bu durum, bölgedeki istikrarsızlığı kurumsallaştırmakta ve uluslararası hukuk mekanizmalarının işlevsizleşmesine yol açmaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, devlet dışı silahlı aktörlerin sadece askeri birer araç değil, aynı zamanda diplomatik ve stratejik birer koz haline geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Orta Doğu'daki mevcut dengeleri anlamak ve yeniden tanımlamak için vekalet savaşlarının doğasını analiz etmek kaçınılmazdır.

21. yüzyılın ilk çeyreği sona ererken, Orta Doğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin sadece mevcut çatışmaların değil, gelecekteki bölgesel dönüşümün de asli unsurlarından biri olacağı netleşmektedir. Bu çerçevede, vekalet savaşlarının evrimiyle ilgili birkaç temel senaryonun öne çıkması muhtemeldir;

Geleneksel vekil-efendi ilişkisinin ötesine geçen, ideolojik, ekonomik ve hatta teknolojik bağlarla donanmış hibrit yapılar hem daha bağımsız hem daha etkili aktörler haline gelecektir. Hizbullah modeli, bu dönüşümün prototipi sayılabilir. ABD, Çin ve Rusya gibi küresel aktörlerin doğrudan askerî angajman yerine vekil örgütler üzerinden rekabeti tercih etmesi, Orta Doğu'nun yanı sıra Afrika Boynuzu, Kafkasya ve Güney Asya gibi alanlarda da devlet dışı aktörlerin yaygınlaşmasına yol açacaktır. Bu durum, bölgesel savaşların küresel güç mücadelesine sahne olmasına neden olabilir. İnsansız hava araçları (İHA), yapay zekâ destekli gözetleme sistemleri ve siber savaş kabiliyetleri, bazı devlet dışı aktörlerin taktiksel değil stratejik düzeyde tehdit haline gelmesine yol açacaktır. İran destekli grupların bu alandaki gelişimi, ileride başka örgütlerin de benzer kapasiteler edinmesine öncülük edebilir. Devlet dışı aktörlerin, yalnızca sahada değil, müzakere masalarında da kullanılması gündeme gelebilir. Bu aktörlerin siyasal temsil kazanarak meşrulaşması, uluslararası sistemin normatif yapısını zorlayacaktır. Bu tür yapılar zamanla yeni siyasal düzenlemelere, hatta "yarı-devlet" statülerine evrilebilir. Bu senaryolar dikkate alındığında, vekalet savaşları artık sadece mevcut çatışmaların bir yansıması değil; gelecekteki güvenlik mimarisinin kurucu bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Orta Doğu'da barışın tesis edilmesi, yalnızca devletlerin değil, devlet dışı aktörlerin de tanımlanması, sınırlandırılması ve dönüştürülmesi ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda, bölgede barış ve istikrar ancak devlet dışı aktörlerin varoluş nedenlerini

ortadan kaldıran çok katmanlı stratejilerle mümkün olabilir. Aksi takdirde Orta Doğu, yalnızca bir savaş coğrafyası değil, aynı zamanda sürekli yeniden kurulan bir ‘vekalet laboratuvarı’ olarak kalacaktır. Mary Kaldor’un ifadesiyle, “*Modern savaşlar artık devletlerin savaşları olmaktan çıkmış; vekiller aracılığıyla yürütülen bu çatışmalar hem hukuku hem de insanlığı belirsizliğe sürüklemektedir. Vekalet savaşları, uluslararası düzenin çöküş semptomudur.*”³¹

Bu çöküş semptomları; Yemen’den Suriye’ye, Gazze’den Irak’a kadar uzanan geniş bir coğrafyada gözlemlenmekte, hem yerel halklar üzerinde yıkıcı etkiler bırakmakta hem de büyük güç rekabetinin yeni cephesine dönüşmektedir. Bu bağlamda, Orta Doğu’daki devlet dışı silahlı aktörleri analiz etmek, yalnızca bölgeyi değil, 21. yüzyıl uluslararası ilişkilerinin doğasını anlamak açısından da elzem hale gelmiştir. Vekalet savaşlarının geleceği, sadece bu coğrafyanın değil, küresel sistemin kaderine dair bir sınav olmaktadır. Zira bugünün vekil savaşçıları, yarının küresel aktörleri olabilir. Bu nedenle artık sorulması gereken temel soru şudur: Uluslararası toplum, egemenlik ile temsil, meşruiyet ile güç, barış ile vekâlet arasında nasıl bir denge kuracaktır?

Kaynakça

- Arsalan, Bilal. “Hibrid Savaş – Yeni Tehditler, Karmaşıklık ve Bunlara Çaresi olan ‘Güven Duygusu’.” *NATO Review*, 30.10.2021. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2021/11/30/hibrid-savas-yeni-tehditler-karmasiklik-ve-bunlara-caresi-olan-gueven-duygusu/index.html>.
- Byman, Daniel. *Deadly Connections: States That Sponsor Terrorism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Cafiero, Giorgio, Esra Albayrakoglu. “İbrahim Anlaşmasının Jeopolitik Sonuçları.” *Dipam Raporları* 4 (2020): 1-13. Erişim tarihi: 29.09. 2024. <https://dipam.org/rapor-ibrahim-anlasmasin-jeopolitik-sonuclari/>.
- Choukeir, Jana. “Hizbullah ve Hamas’ın Hangi Liderleri Suikaste Uğradı?” *Reuters*, 18.09.2024. Erişim tarihi: 29.09. 2024. <https://www.reuters.com/world/middle-east/which-hezbollah-hamas-leaders-have-been-assassinated-2024-09-18/>.
- Dadparvar, Shabnam, Amin Parto. “Great Powers, the Arming of Non-State Groups, and the Prolongation of Armed Conflicts in the Middle East.” *Asian Review of Political Economy* 4, no. 4 (2025): 1-4.
- Duran, Burhanettin, Murat Yeşiltaş. *Orta Doğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi*. Ankara: SETA Vakfı İktisadi İşletmesi, 2018.
- Felbab-Brown, Vanda. “Nonstate Armed Actors in 2024: The Middle East and Africa.” *The Brookings Institution*, 2024. Erişim tarihi: 29.09. 2024. <https://www.brookings.edu/articles/nonstate-armed-actors-in-2024-the-middle-east-and-africa/>.
- Ghantous, Nur. “Vekalet Savaşları Nedir ve Nerede Yaşanıyor?” *FairPlanet*, 2025. Erişim tarihi: 06.05.2025. <https://www.fairplanet.org/story/what-are-proxy-wars-and-where-are-they-happening/>.
- Hossain, Meherab, Al-Kasmin İslam. “Vekalet Savaşları ve Küresel Sahne: Büyük Güçler Savaşmadan Nasıl Savaşıyor?” *Modern Diplomacy*, 9 Nisan 2024. Erişim tarihi: 06.05.2025. <https://modern diplomacy.eu/2024/04/09/proxy-wars-and-the-global-stage-how-major-powers-fight-without-fighting/>.
- Kaldor, Mary. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. 3. baskı. Stanford: Stanford University Press, 2012.

³¹ Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, 3. baskı (Stanford: Stanford University Press, 2012).

- Keating, Joshua. "Orta Doğu'daki Tüm Karmaşık Çatışmalar, Açıklandı." *Vox*, 06.02.2024. Erişim tarihi: 29.10.2024. <https://www.vox.com/world-politics/2024/2/6/24062589/middle-east-conflicts-explained-israel-hamas-iran>.
- Luizard, Pierre-Jean. *İŞİD Tuzağı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Moussa, Emad. "İsrail'in Suikast Siyaseti Çatışmayı Kazanıp Savaşı Kaybetmenin En Büyük Örneği." *Mepa News*, 2024. Erişim tarihi: 13.02.2025. <https://www.mepanews.com/analiz-israilin-suikast-siyaseti-catismayi-kazanip-savasi-kaybetmenin-en-buyuk-ornegi-67930h.htm>.
- Murphy, Matt, Joe Tidy. "Hizbullah'taki Patlamalarla İlgili Bildiklerimiz." *BBC*, 2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.bbc.com/news/articles/cz04m913m49o>.
- Nakhoul, Samia, Parisa Hafezi. "İsmail Haniye: Hamas Liderinin Suikastinin Sonuçları Ne Olacak?" *Reuters*, 31.07.2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.reuters.com/world/middle-east/ismail-haniyeh-assassination-heightens-risk-broadening-mideast-conflict-2024-07-31/>.
- Pelda, Kurt. "Hassan Nasrallah'ın Ölümü: Hizbullah ve İran Şimdi Zayıfladı." *Aargauer Zeitung*, 2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.aargauerzeitung.ch/international/nahost-krieg-der-tod-von-hassan-nasrallah-hisbollah-und-iran-sind-jetzt-geschwaecht-ld.2679207>.
- Riedel, Bruce, Bilal Y. Saab. "Expanding the 'Jihad': Hizb'allah's Sunni Islamist Network." *The Brookings Institute*, 2007.
- Seren, Merve ve Murat Aslan. *DDSA'lar ve İstihbarat*. İçinde *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*. Ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran. İstanbul: SETA, 2018. 31-73.
- Taştekin, Fehim. "2020'de Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı Neler Bekliyor?" *BBC Türkçe*, 01.01.2020. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50967238>.
- The Soufan Center. "IntelBrief: Orta Doğu'daki Devlet Dışı Aktörler Artan Güç ve Etki Gösteriyor." 09.04.2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://thesoufancenter.org/intelbrief-2024-april-9/>.
- Tucker, Patrick. "Uzmanlar, ABD Küresel Sahneden Çekilirken Güçlü Devlet Dışı Grupların Yükselişini Görüyor." *Defense One*, Nisan 2025. Erişim tarihi: 03.05.2025. <https://www.defenseone.com/threats/2025/04/experts-see-rise-powerful-non-state-groups-us-retreats-global-stage/404971/>.
- Valensi, Carmit. "Alliances with Violent Non-State Actors in Middle East Conflicts: Between Theory and Practice." *IEMed Mediterranean Yearbook* (2021): 239–240. Erişim tarihi: 30.09.2024. <https://www.iemed.org/publication/alliances-with-violent-non-state-actors-in-middle-east-conflicts-between-theory-and-practice/>.
- Yetim, Mustafa. "Orta Doğu Çalışmalarında Devlet Dışı Aktörler Gerçeği: Hizbullah Örneği." *Fokus*, 2024. Erişim tarihi: 30 Eylül 2024. <https://www.fokusplus.com/odak/orta-dogu-calismalarinda-devlet-disi-aktorler-gercegi-hizbullah-ornegi>.
- "Çin, Rusya ve İran'dan Ortak Bildiri: Tek Taraflı Yaptırımlar Kaldırılsın." *Hürriyet*, 14 Mart 2025. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2025. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cin-rusya-ve-irandan-ortak-bildiri-tek-taraflı-yaptirimlar-kaldirilsin-42728377>.
- "Bir Dönemin Sonu: Hassan Nasrallah'ın Suikasti Orta Doğu'ya Ne Anlatıyor?" *New Lines Magazine*, 2024. Erişim tarihi: 29.09.2024. <https://newlinesmag.com/argument/end-of-an-era-what-hassan-nasrallahs-assassination-spells-for-the-middle-east/>.
- "Hizbullah Nedir, Nasıl Kuruldu, Ne Kadar Güçlü?" *BBC Türkçe*, 29.07.2024. Erişim tarihi: 30.09.2024. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cw4y8y97yglo>.
- "İsrail, Hamas Lideri Yahya Sinvar'ı Nasıl Öldürdü? Şimdiye Kadar Bildiklerimiz." *Al Jazeera*, 18.10.2024. Erişim tarihi: 6 Mayıs 2025.

<https://www.aljazeera.com/news/2024/10/18/how-was-yahya-sinwar-killed-what-we-know-so-far>.

“Ortadoğu’dan Karayipler’e: 2025’te Takip Etmeniz Gereken 10 Kritik Çatışma Bölgesi.” *Medyascope*, 02.01.2025. Erişim tarihi: 05.05.2025.

<https://medyascope.tv/2025/01/02/ortadogudan-haitiye-2025te-dunyayi-sekillendirecek-10-catisma-bolgesi/>.

“İki Büyük Liderin Suikastleri Orta Doğu’yu Değiştirebilir.” *NPR*, 31.07.2024. Erişim tarihi: 29.10.2024. <https://www.npr.org/2024/07/31/1198912985/two-assassinations-of-major-leaders-could-change-the-middle-east>.

“Yabancı Ülke Vatandaşlarına Lübnan’ı Terk Etmeleri Çağrısı Yapıldı.” *BBC Türkçe*, 04.08.2024. Erişim tarihi: 30.09. 2024. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cmm22vg9pg8o>.